

Arvioita arvioinnin etiikasta

”Mielestäni on hieman liian lempeää kuvata arviointia vastavuoroisena dialogina”, kirjoittaa Olli-Pekka Moisio edellä julkaistua kirja-arviointia täydentävässä keskustelelevammassa ja filosofisia painotuksia tuovassa osuudessaan. Moisioin kohteena on yleisempikin filosofinen kysymys: etiikan ja moraalisen suhde.

Arviointi täyttää nykyään miltei kaiken kokemusmaailmamme. Kaikkea arvioidaan – tai ainakin meille on käynyt selväksi, että kaikki tulisi viimekädessä asettaa arvioinnin kohteeksi. Arviointihuman vuoksi onkin tärkeää, että kasvatustieteen professori Päivi Atjonen nostaa esille arviointitoimintaan sisältyvät ilmeiset eettiset kysymykset ja ongelmat. Hän on tehnyt sen hyvän ja monessa erilaisessa kontekstissa käyttökelpoisen oppikirjan muodossa.

Atjonen kytkee etiikkakäsityksensä etiikan varhaismerkitykseen, jolloin se nähtiin yhteiselämän jaettujen pelisääntöjen käsitteellisenä erittelynä, tarkasteluna ja arviointina. Tämän hän tekee, koska haluaa nostaa esille juuri arvioinnin kontekstissa olennaisen vuorovaikutusluonteisuuden etiikan tasolla. Hänen mukaansa arviointietikassakin on siis kyse viimekädessä tiedon antajan ja vastaanottajan, kehittäjän ja kehitettävän, ulkoisen ja sisäisen toimijan *dialogista* (s. 11).

Atjosen esiin nostamassa arvioinnin etiikassa on yleisellä tasolla kuitenkin jotain ongelmallista, jota haluaisin seuraavassa hieman pohtia. Ongelma liittyy jollain tapaa ilmeiseen subjektiobjektiasetelmaan, joka yritetään ratkaista asetelman häivyttämisellä. Arvioinnissa joku arvioi jotakuta, ja tämän vuoksi on

mielestäni hieman liian lempeää kuvata arviointia vastavuoroisena dialogina. Jos arviointi tähtää esimerkiksi jonkin suorittaman työn arvon ja panoksen *tunnustamiseen* jossakin erityisessä organisaatiossa, edeltää tätä kuitenkin näiden arvojen ja panoksen *tunnistaminen* ja tämä taas on aina yhteiskunnallisesti määrittynyt suhde. Tunnistamisessa olennaista on juuri ennalta määritetty sisällöllinen kriteeri (tiedollinen, kykyihin liittyvä, yhteiskunnallisesti hyväksytty arvo, toimintatapa tms.), jonka varassa arviointi tapahtuu. Useinhan arvioinnin kohteella, saatikka arvioitsijalla, ei kuitenkaan ole pääsyä tämän kriteerin määrittelyyn, vaan se nousee juuri elämäkokonaisuudesta ja siihen sopeutumisesta.

Samalla näyttäisi siltä, ettei Atjonen huomaa, että juuri etiikan alkuperäinen merkitys, johon hän arviointietikansa kytkee, on perustavasti moraalifilosofiaa, siis viimekädessä tapoja, elämäkokonaisuutta koskevaa, usein kriittistä pohdintaa ja oppia. Tällaista väistämättä jollain tapaa moralisoivaa asennetta suhteessa arviointiin Atjonen haluaa kuitenkin kirjassaan välttää, vaikka hän näyttäisi sitoutuvan eräänlaiseen huolen etiikalla ja kantilaisella velvollisuusetiikalla terästyttyn hyve-etiikkaan.

Tiedän, että tällaiset kriittiset

huomiot ovat epäreiluja, koska Atjosen kirja on oppikirjaksi tarkoitettu kokonaisuus eikä siinä ole tarkoitus esittää kokonaisarviota arvioinnin roolista nyky-yhteiskunnassa.

Suurimmalle osalle meistä on selvää, että juuri moraalifilosofian tapojen käsitteen perustavanlaatuisuus, siis se, että nämä tavat olisivat jonkin tietyn elämänmuodon sisällä jaettuja ja itsestään selviä, on kyseenalaistunut. Perustavanlaatuinen tapojen käsite olettaisi jonkintyyppisen traditionaalisen yhteiskunnan olemassaolon. Meille on kokemuksellisesti muuttunut hankalaksi ajatella, että nämä tavat olisivat jossain määrin yksilöä pakottavia, ikään kuin ne olisivat olemassa yksilön intressien vastavoimina. Tällaisessa tilanteessa ilmaantuu monia paon mekanismeja. Voimme esimerkiksi päätyä määrittelemään, että elämämuodossamme on paikkoja, joissa näillä traditionaalisilla arvoilla ja tavoilla on vielä edes suhteellista voimaa. Tällaisena alueina ja tiloina voisi ajatella esimerkiksi vanhemmuutta, parisuhdetta tai ystävyysuhteita. Tässä kohdin moraalien vastavoimaisuus ”moralismin” mielessä tulee ymmärrettäväksi, koska moraalitässä mielessä asettuu olemassaoleva vastaan omasta rajallisesta näkökulmastaan käsin.

Etiikka-käsitteen soveltaminen on yksi keino vastata moralistisen moraalien tuottamaan haasteeseen. Metaetiikka tekee sen vielä vahvemmassa mielessä, mutta tähän teemaan en tässä mene. Vaikka nostankin tämän ongelman esille Päivi Atjosen

kirjaa arvioivassa tekstissä, en suinkaan väitä, että se olisi vain Atjosen etiikkakäsityksen ongelma. Tämä ongelma, jonka paikannan Atjosen muutoin ansiokkaan ja tärkeän arvioinnetiikan oppikirjan ytimessä, on yleistä filosofisen etiikan ongelmallisuutta.

Filosofiassa on tapana tehdä oppikirjamaisesti selkeä ero moraalien ja sitä tutkivan etiikan välille. Jotta moraalien ongelmien palauttaminen etiikkaan onnistuisi, näyttäisi siltä, että pitää suorittaa eräänlainen silmäänkääntötempu, jonka avulla moraalifilosofian keskeisin ongelma, yksilön suhde yleiseen, saadaan onnistuneesti haihtumaan. Tämä tarkoittaa yksinkertaistettuna: Jos minä valitsen jonkin eettöksen (tässä tapauksessa hyvän), joka on oman luontoni mukainen, siis ikään kuin todellista itseni eettisinä tekoina, tämä teko riittäisi takaamaan hyvän elämän toteutumisen. Tämä ongelma vaivaa etiikkaa (erityisesti hyve-etiikkaa), jonka varaan Atjosen arviointietiikkaansa vahvasti rakentaa.

Tiedämme kuitenkin, että tällainen itsensä todellistaminen eettisinä tekoina on suuressa määrin illusorista ja jopa ideologista. Siinä kytkeydytään loppujenlopuksi ajatukseen, että yksilön täydellistyminen eettisessä mielessä riippuu sivistyksestä ja se taas rakentuu yksilön sopeutumiseksi tähän sivistykseen nojaavaan kulttuuriin (sisältäen yhteiskunnan). Mutta entäpä, jos tämä kulttuuri ja yhteiskunta olisivatkin perustavassa mielessä virheellisiä ja vääristyneitä? Mitä silloin tapahtuu tavoitteen olevalle itsekultivoinnille, jonka puitteissa yksilöllisyys todellistuu? Tekeekö se, että kaikki ovat jotakin mieltä asiasta, vielä

asiasta totta? Voimmeko vääristää näkökulmasta saavuttaa oikean?

Juuri tällaista ajatusta vastaan asettuu omalla ongelmallisella tavallaan moraalifilosofia. Kulttuurikriitikko *Theodor W. Adorno* sanoi eräässä 1960-luvulla pitämässään luennossa, että etiikka on huonoa omaatuntoa, omaatuntoa itsestä. ”Se on yritys puhua omastatunnosta ilman, että vedotaan sen sisältämään pakottavaan elementtiin”¹. Etiikka olisikin näin moraalien huonoa omaatuntoa, jonka varassa etiikka yrittää puhua moralisoimatta – ikään kuin se olisi jossain määrin neutraalia moraalila. Ehkä juuri arvioinnin etiikkaakin kehitellessä olisi kuitenkin syytä nostaa paikoitellen hieman vahvempia kantoja esille kuin yksinomaan yksilöllisiin hyveisiin liittyviä. Tämä siitä syystä, että arviointi on kuitenkin jollain perustavalla tavalla laajassa mielessä yhteisöjä sekä yhteiskuntia suuntaavaa ja muokkaamaan pyrkivää toimintaa, joka itsessään perustuu juuri tähän yhteiskuntaan ja sen tuotantoprosesseihin. Tässä mielessä olisi järkevää myös ”moralisoida” arviointikäytäntöjä, jos tälle toiminnalle olisi löydettävissä perusteltuja kantoja.

Atjosen käsittelee arvioinnin yhteiskuntasidosteisuutta sekä siihen sisältyviä erilaisia valtasasetelmia. Hän erittelee näihin liittyen hyviä ja huonoja ratkaisuja, joita yksittäinen arvioija yleensä käyttää arviointikäytännöissään. Hyvät ratkaisut, joiden valintaan Atjosen arvioitsijoita haastaa, perustuvat laajasti ajateltuna Aristoteleen luonteenhyveiden tulkintaan, joka esitetään teoksen lopussa. Sinäl-

lään olen Atjosen kanssa samaa mieltä siitä, että ihmisenä kasvaminen, siis itsekultivointi, on keskeisellä sijalla, jos ajatteleminen esimerkiksi arviointikäytäntöjen muuttamista. Olen kuitenkin hieman epäileväällä kannalla sen suhteen, riittääkö ainoastaan tietoinen ja tiedollinen oppiminen ja kasvaminen arvioinnin ongelmien poistamiseen. Monilla tavoin uskon, että juuri arviointikäytäntöjen ongelmien viimekätinen palauttaminen yksilöiden ongelmiksi suuntaa huomiotamme pois olennaisemmista kysymyksistä; esimerkiksi siitä, mikä rooli arvioinnilla on tuotannollisessa prosessissa. Ei ole nimittäin sattumaa, että teollisuudessa nykyiset arvioinnin, prosessikuvausten ja laatutyön (siis itsearviointin) menetelmät ovat olleet jo kauan keskeistä tuotannollista toimintaa. Muun muassa tällaisen teeman käsittely osana koulutukseen liittyvää arviointia olisi ollut virkistävää ja tärkeää nyt, kun yliopistolaitostakin ollaan aktiivisesti muuttamassa teollisuuslaitoksen logiikalla toimivaksi koneistoksi.

Edellinen ei ole yksilön, vaan yhteiskunnan luonteeseen liittyvä ongelma. Arvioinnissa on aina loppujen lopuksi kysymys hegemonisen aseman saavuttaneista keskusteluista tai erityisiin yhteiskuntapoliittisiin keskusteluihin ja toimintaan liittyvästä koulutuksellisesta tavoitteenasetelusta. Jos puhutaan arvioinnista, jätetään usein puhumatta työn tai koulutuksen sisällöstä tai mielekkyydestä. Jos puhutaan kilpailusta, ei puhuta riistosta tai toisten auttamisesta. Eräällä tavalla siitä, mistä puhutaan, tulee totta, ja tämän totuuden yli tai tuolle puolen ei saavutetun asetelman puitteista enää nähdä.

Edellisistä kriittisistä huomi-

oista huolimatta pidän Päivi Atjoson kirjaa tärkeänä puheen-
vuorona arviointijuhlien keskel-
lä. Toivon, että teos avaa kes-
kustelun arvioinnin etiikasta,
joka on ollut suomessa kovin
heikkoa. Teos muistuttaa, että
arvioinnissa ei ole kysymys ai-
noastaan hyvästä asiasta, vaan
tämän hyvän alla vaanii paha,
jonka välttämiseen tarvitaan eet-
tistä ja kriittistä näkökulmaa. Se,

että otin teoksen perustavaan
lähtökohtaan tässä kriittisen
kannan, johtuu erilaisesta lähes-
tymistavastani, jota voi pitää
myös temperamenttieron. Atjo-
nen pyrkii vastaamaan positiivi-
sesti arvioinnin eettisiin haastei-
siin kuvaamalla korjaavia käytän-
töjä ja arvoja, minä puolestani
keskittyisin kuvaamaan tarkem-
min sitä yhteiskunnallisesti eh-
dollistunutta pahaa arvioinnissa,

jonka välttämisen kautta meillä
olisi edes jonkinlaisia mahdolli-
suuksia tiellä hyvään arviointiin.

Viite

Adorno, T. W. *Nachgelassene
Schriften*, Bd.10, *Probleme der
Moralphilosophie* (1963).
Frankfurt am Main: Suhrkamp.
1996.

Olli-Pekka Moisio